

mağdur edilen kişilerin yanında yer alıp onların hak ve hukukunu zalimlere karşı korumak amacıyla kurulan ittifaklardır. Bu amaçla bir araya gelen kabileler, mazlumun hakkını zalimden alıncaya kadar mücadele edeceklerine dair yemin ederlerdi. Bu tür hilflerin örnekleri Câhiliye döneminde oldukça çoktur. Meselâ Hz. Muhammed'in bi'setten önce içinde bulunduğu ve İslâm'dan sonra da böyle bir hilfe katılmaktan mutluluk duyacağını söylediği Hilfü'l-fudûl bunlardan biridir. Câhiliye Arapları arasındaki hilflerin en meşhurları şunlardır: Hilfü'l-fudûl; bazı Kureyş kabilelerinin karşılıklı kurdukları Hilfü'l-mutayyebîn ve Hilfü'l-ahlâf (Hilfû lea-kâti'd-dem), Dabbe, Sevr, Ukl, Teym ve Adî arasında yapılan Hilfü'r-ribâb (Cevâd Ali, IV, 378); Abs ve Âmir b. Sa'saa'nın Züb-yân, Teym ve Esed'e karşı yaptığı hilf; Kureyş, Kinâne ve Huzâa arasındaki Hilfû hums; Kureyş ile Ehâbiş arasındaki hilf. Aynı şekilde Medine'deki yahudi kabilelerinin bir kısmı Hazrec ile, bir kısmı da Evs ile ittifak kurmuşlardı. Hz. Peygamber de hem yahudilerle hem de Medine civarında ve Mekke - Medine arasında yaşayan Arap kabileleriyle antlaşmalar akdetmişti.

Kabilelerin şahıslarla ve ailelerle yaptıkları hilfler ise daha çok çeşitli sebeplerle kendileri kabilesinden ayrılan bir şahıs veya ailenin başka bir kabileye iltihak ederek himayesi altına girmesi ve o kabilenin mensubu gibi davranması şeklinde olurdu. Bu tarz hilf ile bir kabileye sonradan katılanlar o kabile fertlerinin bütün haklarına sahip olurlar, fakat artık asıl kabilelerinin adıyla değil sonradan katıldıklarının "mevlâ"sı olarak anılırlardı. Arap toplumunda yine zayıfların himaye altına girdiği bir hilf şekli de fertler arasında uygulanıyordu. Bu hilf Arap tarihinde iki türlü uygulama alanı bulmuştur. Birincisi belli bir süre ile sınırlı kalan türdü ve daha çok mazlumun bir müddet güçlü bir şahsın himayesinde kalması şeklinde oluyordu. İkincisinde ise güçsüz halif himayesine girdiği şahsın "mevlâ"sı olarak anılırdı. Himayeci, himayesine aldığı kişiyi isterse kardeşliğe veya evlâtlığa kabul edip nesebine dahil edebilirdi. Bu durumda güçsüz halif hâmisinin ölümü halinde mirasından altıda bir oranında pay alırdı. Hilf konusunda bilgi veren İbn Manzûr, Hz. Peygamber'in hicretten sonra muhacirlerle ensar arasında kardeşlik bağı kurarken (**muâhât***) onları hilf üzere kardeş ilân ettiğini bildirmektedir (*Lisânü'l-'Arab*, "hlf" md.). Resûlullah'ın yaptığı bu

işleme göre taraflar kazançlarında ortak oldukları gibi birbirlerinin mirasçısı da olabiliyorlardı; bu hususa Nisâ sûresinin 33. âyetinde işaret edilmiştir. Ancak bu durum uzun sürmemiş ve Enfâl sûresinin 75. âyetinde sözleşmeyle kardeş olanların birbirlerinin mirasından pay almaları yasaklanırken Ahzâb sûresinin 6. âyetinde de sadece hibe şeklinde yardımda bulunabilecekleri bildirilmiştir.

Hz. Peygamber, Câhiliye devrinde adalet ve yardımlaşma amacıyla yapılan bütün hilfleri doğrulamakla birlikte (*Müsned*, I, 317) muhacirlerle ensar arasında uzlaşma sağladığı ve bütün müslümanları kardeş ilân ettiği için, "İslâm'da hilf yoktur" (Buhârî, "Edeb", 67) sözüyle müslümanlar arasında ayrı bir ittifaka gerek olmadığını vurgulamıştır. Ancak Hilfü'l-fudûl münasebetiyle, "Ben böyle bir antlaşmaya İslâmî dönemde de çağrılısam yine katılırım" (*Müsned*, I, 190, 317) diyerek müslümanların iyilik ve hayır üzere yardımlaşmak için başka din mensuplarıyla hilf teşkilâtı (Hilfû'l-velâ) kurabileceklerine işaret etmiştir (ayrıca bk. CİVÂR; VELÂ).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "hlf" md.; *Müsned*, I, 190, 317; Buhârî, "Edeb", 67; İbn Hişâm, *es-Sire*, I, 140 vd., 196-197; İbn Sa'd, *eş-Şabâkât*, I, 75, 78, 128, 129; İbn Habîb, *el-Müstemmak*, s. 229-281; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), II, 252; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 41; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, Kahire 1963, I, 409; A. P. Caussin de Perceval, *Essai sur l'histoire des arabes*, Graz 1967, I, 330 vd.; II, 254 vd.; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, IV, 370-391; I. Goldziher, *Muslim Studies* (trc. C. R. Barber - S. M. Stern), New York 1977, I, 65-69; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 55-59, 194-197; a.mlf., *İslâm'da Devlet İdâresi* (trc. Kemal Kuşçu), Ankara 1979, s. 110-111, 116-118; Zâfir el-Kâsimî, *Nizâmü'l-hükûm fi's-şer'â ve't-târîhi'l-İslâmî*, Beyrut 1985, I, 20-23; Ahmed İbrâhim eş-Şerif, *Mekke ve'l-Medine fi'l-Câhiliyye ve'ahdi'r-Resûl*, Kahire 1985, s. 55-56, 72-75; C. van Arendonk, "Hilf", *IA*, V/1, s. 486-487; E. Tyan, "Hilf", *EP* (İng.), III, 388-389.

NADİR ÖZKUYUMCU

HİLFET GAZİ MEDRESESİ ve TÜRBESİ

Amasya'da
XII-XIII. yüzyıllara ait
külliye.

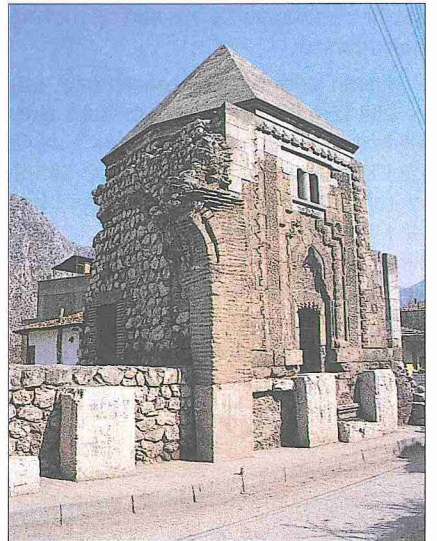
Halk arasında Hilfet Gazi şeklinde söylenen ismin aslı Halifet Gazi'dir. Yapı topluluğu, il merkezinin Şamice mahallesi Torumtay sokağında yer almaktadır. Kitâbesinden 606 (1209-10) yılında inşa edil-

diği anlaşılan medresenin güney duvarı ve doğu bölümü kısmen ayakta; 1647 depreminden sonra Müderris Hasan Efendi yıkılan yerleri ahşaptan yaptırmış, 1888 yılında ise Amasya müftüsü Hacı Osman Hilmi Efendi binanın tamamını köklü biçimde tamir ettirmiştir.

Yapının bânisi Halifet Gazi'nin 622 (1225) tarihli medrese vakfiyesi elimizdedir. Bir Dânişmendli emîri olan Halifet Gazi, beyliğin ortadan kalkmasından sonra Selçuklular'ın hizmetine girmiş ve 1215 yılında Sinop'u fetheden I. İzzeddin Keykâvus tarafından Karadeniz sahil muhafaza kumandanlığına, I. Alâeddin Keykubad zamanında da Amasya valiliğine tayin edilmiştir (619/1222). Daha sonra Alâeddin Keykubad'ın Mengüçükler üzerine yaptığı sefere katılıp zaferin kazanılması üzerine Erzurum valiliğine getirilmiş, 1232 yılında Gürcüler'e karşı yapılan sefer sırasında şehid düşerek Amasya'daki türbesine gömülmüştür. Halifet Gazi adına bir tıp kitabı Farsça'dan Türkçe'ye çevrilmiş (Hekim Bereket, *Lübâbü'n-nûhab* [Farsça'sı *Tuḥfe-i Mübârizî*]) ve XIII. yüzyıl başında Anadolu'da yapılan sporlara dair bir kitap yazılmıştır (*Kitâb-ı Hulâsa der 'İlm-i Tıb*).

Taş ve tuğladan inşa edilmiş olan medresenin güney bölümünde altı taş, üstü tuğla pâyeye oturan bir kemer yayı başlangıcı görülebilmekte, eski fotoğraflarda ise üç pâyeye oturan yuvarlak bir çift kemer farkedilmektedir. Doğudaki türbe-

Hilfet Gazi Türbesi - Amasya

ye bitişik duvarın moloz dolgusu büyük ölçüde ayakta ve buradan inşaatta devşirme malzeme kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Yapı *Dânişmendnâme*'ye göre kiliseden medreseye çevrilmiştir ve Albert-Louis Gabriel de bu kanaattir; aynı şekilde düşünen Metin Sözen ise ayrıca kemerli bölümün eski Bizans yapısının cephesi olabileceği görüşünü öne sürmektedir. Öte yandan Tanju Cantay, kümbete doğru uzanan tonozlu mekânın üzerinde ikinci bir kat bulunduğunu ve bu bölümün medreseyi iki katlı hale getirdiği için önemli olduğunu söylemektedir.

Medresenin doğusuna bitişik inşa edilen kare kaideli, sekizgen gövdeli ve piramidal külâhlı türbe çift katlıdır. Yapının çok harap durumda olan ve bugün girilemeyen alt katı Oluş Arık'a göre oval planlı olup ortada iri bir dikdörtgen pâyenin desteklediği basık kubbeyle (tonoz) örtülü bir mekân izlenimi vermektedir. Cantay, aslında bir Roma lahdi olan sandukada mumyalanmış bir naaşın bulunduğunu, dolayısıyla kümbette mumyalık (cenazelik) fonksiyonlu bir bölümün gereksiz olduğunu ileri sürer ve bu durumun kilise yapısına bağlı mahzenli bir memoriyum veya bir mezar şapelinin mevcudiyetini açıkladığını belirtir.

Merdivenleri yıkılmış olan üst kata güney cephesi eksenindeki basık kemerli kapıdan girilir. Üç sıra mukarnas kavsaralı ve kademeli sivri taçkapı nişinin üzerinde ikiz kemerli bir pencere görülür. Sekizgen gövdenin batı cephesinde basık kemerli ve şebekeli, doğu cephesinde yuvarlak kemerli, güneydoğu cephesinin üst kısmında da ikiz kemerli birer pencere yer alır; doğudaki pencerenin üzeri üç sıra mukarnaslıdır. Türbenin batı cephesinde medreseye açılan dikdörtgen bir

kapı bulunmaktadır. Türbeyle medresenin ilişkisi, kapının medresenin moloz taş dolgusu altında kalması, türbenin doğusunda bazı duvar kalıntılarının farkedilmesi ve her iki yapının malzeme ve teknik özellikleri dikkate alındığında, yaygın kanaatin (XIII. yüzyılın ilk çeyreği) aksine türbenin en geç medreseyle çağdaş veya daha eski olduğu düşünülebilir. Nitekim Doğan Kuban yapının XII. yüzyılın ortalarında, A. Gabriel ve Oktay Aslanapa ise 540 (1145-46) yılında yaptırılmış olabileceği kanaatindedirler. Kaidesi moloz taşlarla örülen yapının cepheleri düzgün kesme taşlarla kaplanmıştır.

Sekizgen planlı gövde içte doğrudan duvarlara oturan basık bir kubbe ile örtülüdür. İç mekânın ortasında doğu-batı yönünde yerleştirilmiş mermerden bir lahit yer alır. Köşeleri koçbaşları ile bağlı taçlara dayanan eroslar ve kanatlı medusalara süslü olup üzerinde kıvrımları belirgin bir elbise giymiş uyuyan bir kadın tasviri vardır; kapağın köşelerinde birer akroter dikkat çeker. Bu haliyle sandukanın Roma dönemine ait bir kadın lahdi olduğu anlaşılmaktadır.

Yapının doğu ve güney pencere çerçeveleri dendan dizisi, yıldız, rûmî ve palmetlerin yanı sıra yazı ve rozetlerle bezelidir. Taçkapıda da örgü, zikzak, altıgen geçme, altı-sekiz kollu yıldız ve yarım yıldızlarla kıvrık dal, rûmî ve palmetlerden oluşan süslemeler yer alır.

BİBLİYOGRAFYA :

Amasya Târîhi, I, 284-285; II, 323-333; İsmail Hakkı [Uzunçarşılı], *Kitâbeler*, İstanbul 1345/1927, s. 94; A. Gabriel, *Monuments turcs d'Anatolie*, Paris 1934, II, 57-59, lv. XIV/1-2; Ahmet Demiray, *Resimli Amasya*, Ankara 1954, s. 43-44; I. Mélikoff, *La geste de Melik Danishmend. Etude critique de Danişmendname*, Paris 1960, II, 280-281; Doğan Kuban, *Anadolu-Türk Mimarîsinin Kaynak ve Sorunları*, İstanbul 1965, s. 147-148; Metin Sözen, *Anadolu Medreseleri: II Selçuklu ve Beylikler Devri*, İstanbul 1972, s. 108-110; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Ankara 1983, I, 273-275; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1984, s. 153; Orhan Cezmi Tuncer, *Anadolu Kümbetleri: I Selçuklu Dönemi*, Ankara 1986, s. 64-68; M. Oluş Arık, "Erken Devir Anadolu-Türk Mimarîsinde Türbe Biçimleri", *Anadolu*, XI, Ankara 1969, s. 67; Şehabeddin Tekindağ, "İzzet Koyunoğlu Kütüphanesinde Bulunan Türkçe Yazmalar", *TM*, XVI (1971), s. 134-138; Tanju Cantay, "Bir Kuzey-batı Anadolu Gezisinin Notlar", *STY*, VII (1976-77), s. 21-25; Hakkı Önal, "Selçuklu Devri Amasya Türbeleri", *İİFD*, sy. 4 (1982), s. 186-191; Refet Yınanç, "Selçuklu Medreselerinden Amasya Halifet Gazi Medresesi ve Vakıfları", *VD*, XV (1982), s. 5-14.

AYNUR DURUKAN

HİLFÜ'İ-AHLÂF

(حلف الأحلاف)

Abdüddâroğulları'nın Kureyş'ten beş kabileyi yanlarına alarak hilfü'l-mutayyebine karşı oluşturdukları ittifak (bk. HİLFÜ'İ-MUTAYYEBİN).

HİLFÜ'İ-FUDÛL

(حلف الفضول)

Bazı Kureyş kabilelerinin, Mekke'de haksızlığa uğrayan insanlara yardım etmek amacıyla yaptıkları Hz. Muhammed'in de katıldığı antlaşma.

İslâmiyet'ten önce Mekke'de bu adla anılan iki ayrı antlaşmanın yapıldığı bilinmektedir. Bunların birincisi, şehrin ilk sakinleri olan Cürhümlüler'den Fazl (çoğulu fuzûl / fudûl) adlı üç kişinin (Fazl b. Fedâle, Fazl b. Vedâa, Fudayl b. Hâris [veya Fudayl b. Şürâa, Fazl b. Vedâa, Fazl b. Kudâa]) kendi aralarında, yerli veya yabancı kimsesiz birine zulüm yapıldığında zalimden hakkını geri alıncaya kadar kabileleriyle birlikte ona yardım edeceklerine dair ahitleşmeleridir. Tesirini uzun süre gösteren bu antlaşmaya bazı tarihçilere göre söz konusu isim "Fazllar'ın yemini" anlamında verilmiştir (Süheylî, II, 70-73). Başka bir rivayete göre antlaşmaya, Hilfü'l-mutayyebîn ve Hilfü'l-ahlâf'tan daha üstün (fudûl) olduğu, Kureyşliler'in onu, "Bu bir fazilet (fudûl) yemindir" diye niteledikleri veya haksız yere alınan fazla şeyler (fudûl) sahibine iade edildiği için bu isim verilmiştir.

İkinci antlaşma hicretten otuz üç yıl (bazı rivayetlerde yirmi sekiz veya on sekiz yıl) önce yapılmıştır ve diğerinden daha ünlüdür. Mekke'de kabileler arasında zaman zaman çekişme ve çatışmalar oluyor, ayrıca dışarıdan hac ve ticaret için şehre gelen zayıf ve güçsüz kimselere haksızlık ve zulüm yapıyordu. Haram aylardan zilkadede vuku bulan böyle bir olayın Hilfü'l-fudûl'e yol açtığı rivayet edilmektedir. Zübeyd kabilesinden bir kişi umre için Yemen'den Mekke'ye geldi ve bir alıcı ile âdet olduğu üzere yanında getirdiği malların pazarlığını yaptı. Fakat alıcı malların parasını yapılan pazarlık üzerinden ödemek istemedi. Alıcının adı rivayetlerin çoğunda Âs b. Vâil es-Sehmî, İbn Habîb'in *e'l-Münemmak*'ında ise (s. 275) Huzeyfe b. Kays es-Sehmî olarak verilmiş-

Hilfet Gazi Türbesi'nin üst katı içindeki lahdin güney yüzü

